

УДК 7(091)(477)

Тетяна Бернацька (м. Київ)

бібліограф 1 категорії Державної наукової
архітектурно-будівельної бібліотеки
імені В. Г. Заболотного
E-mail: dnabb2004@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0429-5718>

Людмила Рабчевська (м. Київ)

провідний бібліотекар, Державної наукової
архітектурно-будівельної бібліотеки
імені В. Г. Заболотного
E-mail: dnabb2004@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4119-8776>

Архівні та бібліотечні матеріали з підготовки «Історії українського мистецтва»

Проінформовано про наявність унікальних документів, що висвітлюють історію підготовчої теоретико-методологічної роботи зі створення багатотомного видання «Історія українського мистецтва». Презентовано веб-сайт оцифрованих документів редакційного архіву «Історії українського мистецтва» для збереження та введення їх у науковий обіг.

Ключові слова: історія, українське мистецтво, архів, оцифровані документи, Заболотний В. Г., Бажан М., ДНАББ ім. В. Г. Заболотного, Українська радянська енциклопедія.

Tetiana Bernatska (Kyiv)

leading bibliographer Zabolotnov state scientific of architecture
and construction library
E-mail: dnabb2004@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0429-5718>

Liudmyla Rabchevska (Kyiv)

leading librarian Zabolotnov state scientific of architecture
and construction library
E-mail: dnabb2004@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4119-8776>

Archives and library's materials from preparation of «History of ukrainian art»

A number of unique documents highlighting the history of theoretical and methodologic work of creation of a multi-volume edition «History of Ukrainian Art». A website on digitalized documents of editorial archive «History of Ukrainian Art» was presented. The goal of the website is to preserve the data and its use in scientific sphere.

Key words: history, Ukrainian art, archive, digitalized documents, Zabolotnyi V. H., Bazhan M., DNABB by V. H. Zabolotnyi, Ukrainian soviet encyclopedia

Нещодавно в Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці імені В. Г. Заболотного відбувся презентаційний захід, у межах якого оприлюднено інформацію про оцифрований архів матеріалів, що створилися у видавництві «Українська радянська енциклопедія» під час

підготовки до друку шеститомного видання «Історія українського мистецтва» в семи книгах (1966–1970).

Спадкоємцем наукового архіву «Української радянської енциклопедії» стала Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»,

котра оцифрувала архівні підготовчі матеріали «Історії українського мистецтва» й представила їх громадськості.

Випустити історію українського мистецтва у вигляді багатотомної праці було задумано ще в 1953 р. Ідея видання належала президенту Академії архітектури УРСР В. Заболотному, який особисто склав методичку та «періодичну структуру» «Історії українського мистецтва». Про це у своїй доповіді наголосила Тетяна Бернацька, бібліограф Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В.Г. Заболотного, яка взяла участь у заході. Доповідачка розповіла про те, що виданню передувала значна підготовча теоретико-методологічна робота, у результаті якої було видано розширену «Програму по истории украинского искусства» (1956)¹, котра вийшла у шести книгах. У програмі розглянуто історію кожного виду мистецтва: найдавніше мистецтво, архітектура, живопис, графіка, скульптура, декоративне мистецтво. Даний принцип побудови дозволив конкретно і послідовно прослідкувати історію кожного виду мистецтва у процесі його розвитку в Україні.

Науковцями академії у процесі підготовки «Історії українського мистецтва» проведено ґрунтовну роботу з виявлення та систематизації рухомих і нерухомих пам'яток культури України, а також опрацювання фондів відповідних архівних і музейних установ та документальних джерел бібліотечних установ. Зокрема, допомогу в розшуку необхідних бібліотечних матеріалів надавали фахівці академічної Наукової бібліотеки (нині Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В. Г. Заболотного).

Останній період творчої діяльності українського архітектора В. Заболотного, після реорганізації Академії архітектури УРСР, пов'язаний з роботою очолюваного ним відділу вивчення народної творчості та історії українського мистецтва Академії будівництва і архітектури УРСР (з 1960 р. – історії українського мистецтва Академії будівництва і архітектури УРСР). Відділ визначив своїм завданням узагальнення та висвітлення багатомікового розвитку і здобутків українського

мистецтва. Зокрема В. Заболотний так сказав про необхідність створення «Історії українського мистецтва»: «Потреба народу у культурі і напрямом її будуть глибокими тоді, коли буде у нас написана історія українського мистецтва. Тільки на базі історії ми можемо творити нове»².

У роботі над багатотомним виданням взяв участь великий колектив українських мистецтвознавців та істориків (понад 50 чоловік).

У процесі підготовки нарисів з історії українського образотворчого мистецтва з'ясувалося, що ряд матеріалів потребував нових додаткових досліджень, наукових обґрунтувань, висвітлення їх в окремих працях багатотомного видання історії українського мистецтва.

У «Відчиті про виконання плану наукової діяльності відділу [вивчення народної творчості та історії українського мистецтва Академії будівництва і архітектури УРСР. – авт.] за 1958 рік» зазначено, що видання багатотомника планується «як фундаментальне дослідження процесу формування й розвитку української архітектури, образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, починаючи з стародавнього періоду і до нашого часу»³.

Значну увагу було приділено підбору основного авторського складу, до якого увійшли такі науковці: I том (Київська Русь) – Ю. Асєєв, II том (архітектура і скульптура XIV–XIX ст.) – М. Цапенко, III том (живопис, графіка XIV–XIX ст.) – Я. Затенацький, IV том (декоративно-прикладне мистецтво XIV–XIX ст.) – П. Юрченко, V том (радянський період) – В. Заболотний. Над матеріалами працювали відомі мистецтвознавці, архітектори, скульптори, художники, серед яких Ю. Нельговський, М. Грицай, Г. Головка, Г. Логвин, Є. Горбенко, І. Врона, Ю. Белічко, І. Ігнаткін, С. Таранушенко, Ю. Хіміч, Ф. Уманцев, Г. Богданович, А. В'юнник, І. Шовкопляс та багато інших. Структура та основний авторський склад був затверджений на Президії Академії будівництва і архітектури УРСР 27 листопада 1958 р.

У науковому звіті про дослідження теми «Методична розробка структури багатотомного видання історії українського мистецтва» (1958)

¹ Програма по истории украинского искусства / Акад. архитектуры УССР. К. : Госстройиздат УССР, 1956. 6 бр.

² Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 47, оп. 1, спр. 53, арк. 55.

³ ЦДАМЛМ України, ф. 47, оп. 1, спр. 53, арк. 94–95.

⁴ Науковий відчит по темі № 58-96-А «Методична розробка структури багатотомного видання історії українського мистецтва» / Акад. буд-ва і архіт. УРСР, Від. вивч. нар. творчості та історії укр. мистецтва; кер. теми В.Г. Заболотний; викон.: Ф.С. Уманцев, Г.П. Юрченко. Київ, 1958. 24 арк.

зазначено: «Труд з історії українського мистецтва планується, як п'ятитомне видання, що складатиметься з 8 частин. Загальний обсяг – 200 друкованих аркушів...»⁴.

Крім розробки структури п'ятитомника, методичних вказівок та упорядкування авторського складу відділ провів значну наукову роботу зі складання картотек та персоналій, ознайомлення з архівними матеріалами, обстеження музеїв, пам'яток архітектури тощо.

У 1959 р. у відділі виконано 7 наукових робіт, у результаті чого досліджено українське мистецтво 48 українських міст, у тому числі питання народного дерев'яного зодчества XVII–XVIII ст., монументального живопису XVIII ст., українських кахлів та килимів, гравюр XIX ст., образотворчого мистецтва радянського періоду тощо.

У науковому звіті за 1960 р. зазначено, що «Наукова праця з історії українського мистецтва планується як шеститомне видання обсягом 420 друкованих аркушів...»⁵.

Аналізуючи звітні документи, Тетяна Бернацька зауважила, що групою співробітників відділу історії українського мистецтва Академії будівництва і архітектури УРСР за загальним керівництвом доктора архітектури, професора В. Заболотного проведено ґрунтовне наукове дослідження, яке дало можливість повернути в науковий обіг доробок вітчизняних мистецтвознавців, серед яких імена та праці Ореста Новицького, Костянтина Широцького, Данила Щербаківського, Федора Ернста та інших українських вчених. Значну увагу в дослідженні було приділено маловивченому на той час мистецтву періоду Гетьманщини XVII–XVIII ст.

Протягом 1957–1962 рр. у відділі створено однотомник «Нариси з історії українського мистецтва» (1966)⁶ і за життя В. Заболотного підготовлено авторський рукопис шеститомника «Історії українського мистецтва» з 1944 ілюстраціями⁷.

Рукопис почали видавати у 1962 р. і у перших трьох томах в редакційній колегії було зазначено прізвище В. Заболотного (у другому і третьому – у жалобній рамці), починаючи з четвертого тому, прізвище В. Заболотного вже не зазначалося.

Шеститомне видання «Історія українського мистецтва» видане колегами, учнями, однодумцями Володимира Гнатовича протягом 1966–1970 рр. Головною редакцією «Української радянської енциклопедії» за загальною редакцією М. Бажана⁸. Громадськість високо оцінила «шеститомник», а український уряд у 1971 р. відзначив В. Заболотного (посмертно) та інших найактивніших авторів Державною премією імені Т. Г. Шевченка.

На завершення свого виступу Тетяна Бернацька зазначила, що «Історія українського мистецтва» стала підручником для кількох поколінь українських мистецтвознавців, потужною джерельною базою при дослідженні історії становлення та розвитку національного мистецтва.

Продовжила захід презентація веб-сайту оцифрованого редакційного архіву «Історія українського мистецтва» за редакцією М. Бажана (1966–1970).

Молодший науковий співробітник Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» Андрій Тищенко у своєму виступі зазначив, що науковий архів «Української радянської енциклопедії» почав формуватися наприкінці 1950-х рр., після третьої спроби започаткувати видання україномовного універсального довідкового видання – 17-томної «Української радянської енциклопедії», виданої у 1960-х рр. Значна частина документації, пов'язаної з функціонуванням Головної редакції «Української радянської енциклопедії», також зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Розповідаючи про фонди 4284 та 4750, що зберігаються в архіві

⁵ Науковий відчит по темі «Основні положення та структура праці «Історія українського мистецтва» / Акад. буд-ва та архіт. УРСР, Від. історії укр. мистецтва ; кер. від. В.Г. Заболотний; викон.: В.Г. Заболотний, П.Г. Юрченко, Ф.С. Уманцев. [Київ], 1960. 27 арк.

⁶ Нариси з історії українського мистецтва / Київ. НДІ теорії, історії та персп. проблем радян. архіт. держ. ком. цивільного буд-ва і архіт. при Держбуді СРСР ; за заг. ред. В. Г. Заболотного ; редкол. Ю.С. Асеев [та ін.]. Київ : Мистецтво, 1966. 670 с. : іл., 19 вкл. арк. Бібліогр.: с. 645-653 та в підрядк. прим. Імен. покажч.: с. 593-608. - Покажч. пам'яток мистец.: с. 609-644.

⁷ Історія українського мистецтва : в 6 т. Т. 1-3 / АН УРСР, Акад. буд-ва і архіт. УРСР ; під заг. ред.: В.Г. Заболотного, В. І. Касіяна. Київ : [Б. в.], 1962–1968.

⁸ Історія українського мистецтва : в 6 т. Т. 1-6 / голов. редкол. М.П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1966–1968.

Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», науковець зазначив, що фонд 4284 – містить матеріали першої спроби видання «Української радянської енциклопедії» за редакцією М. Скрипника, а фонд 4750 – матеріали видання «Української радянської енциклопедії» за редакцією М. Бажана. Доповідач зауважив, що актуальною і донині є зацікавленість науковців долею першого тому «Української радянської енциклопедії», згадавши при цьому кандидата історичних наук М. Фельбабу, який захистив дисертацію, що стосувалася історії проекту «Української радянської енциклопедії» (1927–1934). Андрій Тищенко зазначив, що перший примірник не зберігся, але є сигнальний примірник та авторський примірник, два типи обкладинки, чотири види логотипу «Української радянської енциклопедії», а також збереглися свідчення того, що цей том був виданий. Зокрема в одній із харківських газет були надруковані відгуки про видання першого тому «Української радянської енциклопедії», де відомий письменник Ю. Смолич, писав: «Перший том нашої УРЕ лежить переді мною – молоденький, свіжий і пахне друкарською фарбою – немов порохом битв і бойовищ. Прекрасно!».

Науковець зауважив, що до колекції входять підготовчі матеріали до нереалізованого проекту з публікації «Української радянської енциклопедії» 1940-х рр., основну частину колекції складають текстові матеріали до різних видань Головної редакції «Української радянської енциклопедії» (обидві версії «Української радянської енциклопедії», «Радянська енциклопедія історії України» «Юридична енциклопедія», «Географічна енциклопедія» та ін.). Розповів фахівець і про стан фондів наукового архіву, котрі перебувають в аварійному стані, що ускладнює роботу з цінними документами, які потребують належного збереження, зберігання та використання.

Сергій Гірік, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», розповів, що перший етап наповнення веб-сайту архіву полягає в оцифруванні й публікації онлайн-матеріалів шеститомної колективної монографії «Історія українського мистецтва» за редакцією М. Бажана. Цей етап реалізовано за сприяння «Українського культурного фонду» впродовж 2019 р.

Доповідач наголосив, що веб-сайт архіву «Енциклопедичного видавництва» («Електрон-

ний архів УРЕ») призначено для публікації у вільному доступі оцифрованих матеріалів архівної колекції установи. На цьому ресурсі реалізовано систему пошуку матеріалів як за допомогою традиційних елементів архівного пошуку (фонд – опис – справа – аркуш), так і за тематичним принципом, ключовими словами, іменами авторів і пов'язаних персоналій.

Розповідаючи про матеріали до «Історії українського мистецтва» науковець згадав цікавий історичний факт, що стосувався першого тому УРЕ, виданого у 1966 р., зокрема, у передмові до I тому було зроблено посилання не на класиків марсизму-ленінізму, а на працю українського емігранта Д. Антоновича «Німецький вплив на українське мистецтво» (1942). На думку доповідача, на той час це було сміливим вчинком, оскільки видання емігрантів у ті роки вилучалися.

Фахівцем було зазначено, що фонд «Історії українського мистецтва» в архіві Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» складається з текстових та ілюстративних матеріалів. Текстові матеріали включають авторські машинописи статей, редакційні машинописні копії статей з картами і вставками редакційного характеру, аркуші із зауваженнями членів редколегії, аркуші із зауваженнями головного редактора М. Бажана, тиражовані на склографі макети видання 4, 5, 6 томів. Ілюстративні матеріали вміщують чорнобілі і кольорові ілюстрації. Всі кольорові ілюстрації розфарбовані вручну штатними художниками редакції «Української радянської енциклопедії», до яких прикріплені аркуші з інформацією щодо їх оформлення.

Сергій Гірік зазначив, що серед документів у вільному доступі – оригінали рукописів окремих розділів «Історії українського мистецтва» й ілюстративних матеріалів до них, різні редакції статей, у тому числі правки цензурного характеру. Серед осіб, матеріали яких представлено у фонді, – М. Бажан, Ф. Шевченко, В. Касян, І. Врона та ін. Серед документів архіву – рукописи енциклопедичних статей авторства П. Тичини, М. Рильського, Л. Булаховського, О. Білецького та інших знаних діячів української культури й науки ХХ ст.

Проведення спільного заходу, присвяченого питанням збереження, зберігання та введення у науковий обіг документів, що стосуються створення багатотомної історії українського мистецтва, засвідчує актуальність даного питання в історії та переосмисленні національної художньої спадщини сьогодення.

References

Prohramma po ystoryy ukraynskoho yskusstva / Akad. arkhytektury USSR. – K. : Hosstroiyzdat USSR, 1956. – 6 br.

Naukovyi vidchyt po temi № 58-96-A «Metodychna rozrobka struktury bahatotomnoho vydannia istorii ukraynskoho mystetstva» / Akad. bud-va i arkhitekt. URSSR, Vid. vyvch. nar. tvorchosti ta istorii ukr. mystetstva ; ker. temy V. H. Zabolotnyi; vykon.: F. S. Umantsev, H. P. Yurchenko. – Kyiv, 1958. – 24 ark.

Naukovyi vidchyt po temi «Osnovni polozhennia ta struktura pratsi «Istoriia ukraynskoho mystetstva» / Akad. bud-va ta arkhitekt. URSSR, Vid. istorii ukr. mystetstva ; ker. vid. V. H. Zabolotnyi ; vykon.: V. H. Zabolotnyi, P. H. Yurchenko, F. S. Umantsev. – [Kyiv], 1960. – 27 ark.

Narysy z istorii ukraynskoho mystetstva / Kyiv. NDI teorii, istorii ta persp. problem radian. arkhitekt. derzh. kom. tsyvilnoho bud-va i arkhitekt. pry Derzhbudi SRSR ; za zah. red. V. H. Zabolotnoho ; redkol. Yu. S. Asieiev [ta in.]. – Kyiv : Mystetstvo, 1966. – 670 s. : il., 19 vkl. ark. – Bibliohr.: s. 645–653 ta v pidriadk. prym. – Imen. pokazhch.: s. 593–608. – Pokazhch. pamiatok mystets.: s. 609-644.

Istoriia ukraynskoho mystetstva : v 6 t. T. 1–3 / AN URSSR, Akad. bud-va i arkhitekt. URSSR ; pid zah. red.: V. H. Zabolotnoho, V. I. Kasiiana – Kyiv : [B. v.], 1962 – 1968.

Istoriia ukraynskoho mystetstva : v 6 t. T. 1–6 / holov. redkol. M. P. Bazhan (holov. red.) [ta in.]. – Kyiv : Holov. red. URE, 1966 –1968.